

LIBRIS

We know
books

Coperta de I. OPRIȘAN

Coperta I: *Apoteoza împăratului Antoninus Pius și a împărătesei Faustina*. Basorelief de pe pedestalul Columnei lui Antoninus, Roma, anul 161.

Coperta IV: *Augustus*, statuie de marmură, sec. I î.Chr.

Traducerea a fost realizată după ediția:
Yves ROMAN

Empereurs et sénateurs
Une histoire politique de l'Empire romain
Ier-IVe siècle. Paris, Fayard, 2001.

© Librairie Arthème Fayard, 2001

Editura SAECULUM I.O. ISBN 978-973-642-529-5

© Toate drepturile pentru versiunea română
aparțin Editurii SAECULUM I.O.

Yves ROMAN

Împărați și senatori

Istoria politică a Imperiului Roman

Secolele I-IV

Traducere din limba franceză de
Mihai Popescu

Editura SAECULUM I.O.
București – 2025

<i>Cuicul-Djemila</i> – <i>CIL</i> , VIII, 8328.	392
<i>Ancyra-Ankara</i> – <i>CIL</i> , III, 251 <i>ILS</i> , 1373	393
Un program de reconciliere între armată și Senat: discursul lui Pupianus către trupe în fața cetății Aquileea, 238 – Herodianus, VIII, 7, 2–7	399–400
Senatul <i>imperator</i> de fapt la urcarea pe tron a lui Tacitus... după <i>Istoria augustă</i> – <i>Istoria augustă</i> , Tacitus, XII, 1–2.	403
O istorie romanțată: scrisoarea Senatului Romei către senatul Carthaginei, în timpul domniei lui Tacitus – <i>Istoria augustă</i> , Tacitus, XVIII, 1–4	404
Visurile senatoriale în timpul domniei lui Tacitus – <i>Istoria augustă</i> , Tacitus, XV, 1–5.	405
Aurelius Iulius, cavalier roman, perfectissim, îndeplinind funcția de <i>governator</i> – <i>Italica</i> – Santiponce, <i>CIL</i> , II, 1115 = <i>ILS</i> , 593.	407–408
Etimologie fantezistă privind cuvântul centurion (<i>cingulum</i>) – <i>Istoria augustă</i> , <i>Viețile celor doi Gallieni</i> , XX, 3–5	417–418
Reticențe față de reformele lui Constantin – Aurelius Victor, XLI, 17–21	419
Împăratul, imagine a lui Dumnezeu pe pământ – Eusebiu din Caesareea, <i>Discursuri din Tricennialia</i> , I, 6; III, 4–5; V, 1–4.	420–421

Cuprins

Cuvânt înainte	1
Introducere	1

PARTEA ÎNTÂI

PUNEREA ÎN EVIDENȚĂ A UNEI DINAMICI POLITICE

CAPITOLUL I. „Împărați răi“ și „senatori nedemni“: un uimitor schimb de injurii.	1
INJURIA ADRESATĂ ÎMPĂRATULUI: UN NEBUN, O BROASCĂ, O „FEMELĂ“, UN POCĂIT ...	1
Caligula, „marele nebun“	1
Nero, broasca	2
Gallienus, „cea mai josnică dintre femele“	2
Constantin, pocăit datorită lui Iisus	3
ÎMPĂRAȚII ROMANI „BUNI“ ȘI „RĂI“: O TIPOLOGIE REMARCABILĂ	3
Un „tip ideal“: „împăratul bun“	3
Diverse tipuri de „împărați răi“	4
Omul puternic, gladiator sau amator de lupte	5
Mâncăul și petrecărețul	6
Dezechilibratul sexual	6
Arbitrarul, trăsătură comună a tuturor „împăraților răi“	7
INJURIA ADUSĂ SENATORILOR: INCAPACITATE, LAȘITATE, SERVILISM.	7
Servilism individual	7
Un servilism colectiv destul de larg manifestat	8

CAPITOLUL II. Senatori „nedemni“ sau nostalgici față de o republică trecută? La originile rezistențelor senatoriale	88
O IDEOLOGIE REPUBLICANĂ ȘI OLIGARHICĂ.	89
Un ideal profund republican	89
Un ideal profund oligarhic	94
Un ideal bazat pe acțiune	100
PRACTICI POLITICE ȘI SOCIALE. O VERITABILĂ ORIGINALITATE ROMANĂ.	106
<i>Practici politice: „grad de demnitate“ (dignitatis gradus) și egalitate geometrică</i>	<i>107</i>
<i>Practici sociale</i>	<i>113</i>
Legăturile de sânge și adopția	113
<i>Să descoperim fundamentele societății romane: Darul și elocvența sau a face, a spune și a dărui</i>	<i>131</i>
Arta de a dărui și de a primi.	131
O societate întemeiată pe arta cuvântului	136
DE LA DIFICULTĂȚILE DIN TIMPUL REPUBLICII LA REZISTENȚELE DIN TIMPUL IMPERIULUI.	141
<i>Republica lui Cato</i>	<i>141</i>
<i>Inadaptarea crescândă a Senatului</i>	<i>145</i>
Imposibilitatea guvernării lumii pornind de la o adunare.	145
Guvernarea din ce în ce mai dificilă a Romei	147
Guvernarea din ce în ce mai dificilă a imperiului romanilor. 149	
CAPITOLUL III. „Împărați răi“ sau monarhi absoluți? La originile legendelor negre imperiale	157
PRINCIPES NEBUNI ȘI INCAPABILI: EȘECUL EXPLICAȚIEI PATOLOGICE	158
<i>Un mit: nebunia Caesarilor</i>	<i>158</i>
<i>Al doilea mit: incapacitatea intelectuală a Caesarilor</i>	<i>162</i>
EVIDENTE MOTIVAȚII POLITICE ȘI ADMINISTRATIVE.	165
<i>Integrarea supușilor imperiului</i>	<i>166</i>
<i>„Năpărlire“ administrativă și voință imperială.</i>	<i>178</i>
<i>„Împărații cei răi“ și instituirea unei administrații dependente de princeps.</i>	<i>180</i>

„Împărați răi“ și transformări ale structurilor administrative tradiționale	187
MOTIVAȚII IDEOLOGICE EVIDENTE	189
<i>Moștenirea ideologică a trecutului republican și augustan.</i>	<i>190</i>
Imperatores din timpul Republicii și umbra lui Alexandru cel Mare	190
O altă moștenire: Augustus și abandonarea imitării lui Alexandru	197
<i>Sângele, ideologia și urmașii lui Marcus Antonius</i>	<i>202</i>
<i>Caligula, Nero, Domitianus... zei printre oameni</i>	<i>211</i>

PARTEA A DOUA

O ISTORIE POLITICĂ A IMPERIULUI ROMAN

CAPITOLUL IV. Vremea opozițiilor și comploturilor

(Secolul I d. Hr.) 223

MOȘTENIREA REPUBLICII:

DOUĂ PROGRAME DE GUVERNĂMÂNT COMPLET

OPUSE 224

 Programul propus de *optimates*. 224

 Programul propus de *populares*. 23

NEDESĂVÂRȘIREA EPOCII LUI AUGUSTUS. 24

 Un regim judecat în diverse feluri 24

 Res Gestae diui Augusti, *propagandă și mărturisiri ale lui*

Augustus 24

Tentativa de conciliere politică a lui Augustus: noul „regim

mixt“, data apariției și limitele sale 25

OFENSIVA IMPERIALĂ ÎN TIMPUL DINASTIEI IULIO-

CLAUDIENE 25

O ofensivă în tradiția lui Caesar: acțiunea lui Claudius

(41-54 d. Hr.) 25

Ofensiva antoniană: Caligula (37-41), Nero (54-68) și

tentativă de apariție a unei lumi noi 26

REAȚIA SENATORIALĂ: DE LA COMLOT LA

SPERANȚA UNUI ACORD 26

 Refuzarea onorurilor și comploturile senatoriale 26

<i>Seneca și ultima speranță a concilierii celor două programe politice antagoniste</i>	280
UN EPILOG LITERAR: BĂTAIE DE JOC ȘI DISCUȚII RETORICE LA PETRONIUS ȘI TACITUS	282
UN DUREROS EPILOG POLITIC: ÎNCERCAREA DE NORMALIZARE PRIN TEROARE A LUI DOMITIANUS (81 – 96)	287
CAPITOLUL V . Vremea fericirii senatoriale (secolul II d. Hr.)	293
SPERANȚA SENATORIALĂ ȘI FORMULAREA SA DE CĂTRE TACITUS ȘI SÜETONIUS	293
Acceptarea principatului	294
<i>O acceptare cu anumite condiții. Rolul lui Tacitus și mesajul lui Suetonius</i>	299
FERICIREA SENATORIALĂ ÎN TIMPUL CELOR MAI BUNI DINTRE ANTONINI	306
<i>Fericirea unui nou Imperiu, Traian și Marcus Aurelius, optimi principeps</i>	307
<i>O nouă teorie politică: Gândirea universală și dominația solidarității</i>	316
<i>Acceptarea ordinii romane. Mesajul lui Plutarh și al lui Aelius Aristide</i>	321
SFÂRȘITUL VISURILOR ȘI DESCOPERIREA REALITĂȚII	329
<i>Dovada evidentă a existenței monarhiei</i>	332
O monarhie absolută	332
Tot ereditatea sau rolul discret al femeilor din dinastia Antoninilor	338
Limitele sintezei cu elenismul. Dublul discurs al grecilor	344
Vremea incapacității senatoriale	349
Neputința mondenă. Cazul lui Plinius cel Tânăr	349
Pierderea iremediabilă de funcționalitate a ordinului senatorial	352
CAPITOLUL VI . Vremea crizelor și a restructurărilor (secolele III- IV d. Hr.)	359
INEXORABILA ÎNĂLȚARE A CAVALERILOR ROMANI ÎN FAȚA CRIZEI	359

ÎMPĂRAȚI ȘI SENATORI	495
<i>Reforma cohortelor pretoriene în timpul domniei lui Septimius Severus și efectele sale</i>	360
<i>Salvarea venită de la periferie. Sirmium și rolul excepțional al ofițerilor iliri</i>	362
<i>Către o nouă funcționalitate a ordinului ecvestru în detrimentul ordinului senatorial?</i>	366
<i>Edictul lui Gallienus. Înălțurarea senatorilor din funcțiile de comandanți militari și din funcțiile de guvernatori de rangul al doilea</i>	368
RĂSPUNSUL LA CRIZĂ AL ÎMPĂRAȚILOR DIN SECOLUL AL III- LEA:	
O MONARHIE ABSOLUTĂ ȘI O ADMINISTRAȚIE REÎNNOITĂ	374
<i>O monarhie absolută</i>	374
<i>Răspunsul administrativ la criză: O renovare neterminată</i>	389
Transformările armatei	389
Reformele administrative	392
Reformele monetare	394
REFUZUL REPETAT AL ORDINULUI SENATORIAL ȘI IMPASUL ECVESTRU	396
<i>Refuzul senatorial și denaturarea istoriei</i>	397
<i>Impasul ecvestru</i>	407
RESTRUCTURAREA DIN VREMEA LUI CONSTANTIN CEL MARE	410
<i>Reforma socio-politică a lui Constantin și fuziunea primelor două ordine</i>	411
<i>O monarhie de drept divin</i>	420
<i>Un împărat și cetatea sa, Constantinopol</i>	423
Concluzie	425
POSTFAȚĂ . Dar ce era deci istoria în Roma Antică?	429
Bibliografie	433
INDICE DE NUME DE PERSOANE ȘI DE DIVINITĂȚI DIN ANTICHITATE	459
INDICE DE DENUMIRI GEOGRAFICE	471
INDICE DE AUTORI MODERNI	475
LISTA TEXTELOR CITATE	481

Aplecându-se asupra destinului Romei, nici un istoric nu a putut să treacă peste o dezbatere necesară. De ce acea concentrare de „împărați răi“, de ce acea epuizare senatorială, atât de mult descrisă? Fiindcă portretul, individual sau colectiv, șlefuit de două mii de ani, nu este pus în discuție. Datorită acestui fapt, încercarea noastră nu este greu de pus în practică. Dar, după încheierea demersului, se instalează o senzație de proastă dispoziție. Cladius se bălbâia, se împleticea, adormea în plin tribunal, dar asta nu înseamnă că ar trebui să nu recunoaștem perspectiva deosebit de înaltă a politicii sale. Nero era poate un artist, însă comportarea lui în lume era departe de a fi ridicolă. Domitianus înțelegea să poruncească și să-și impună punctul de vedere în calitate de *deus* și nu de *princeps*. Pentru un cetățean care locuise într-o cetate din afara Italiei, rezultatul era totuși excepțional de pozitiv. Gallienus i-a îndepărtat pe senatori din funcțiile de comandanți militari și, din acest motiv, portretul său este destul de negativ. Dar acea situație nu concretiza cumva redresarea Imperiului?

Nelipsind exemplele, își face loc îndoiala și ia naștere certitudinea: situația a fost mult mai complexă decât ne dau de înțeles portretele cunoscute de toți și imaginile atât de mult contemplate.

Și dacă „împăratul cel rău“ era la început un bărbat autoritar sau având o ideologie aflată în ruptură cu trecutul? Și dacă senatorul indolent era și nostalgic după o republică oligarhică dispărută?

Confruntată cu realitatea, injuria ajunge să pună în evidență o veritabilă dinamică istorică.

Capitolul I „Împărați răi“ și „senatori nedemni“: un uimitor schimb de injurii

După spusele lui Augustus, fălcile lui Tiberius erau prea încete¹. Ele au fost atât de nemiloase și s-au închis pentru totdeauna asupra senatorilor adunați imediat după moartea lui Augustus (14 aprilie d. Hr.). Un regim care nu avea nume, dar pe care noi îl numim Imperiu, se menținea categoric².

Scena, descrisă cu o ferocitate plină de satisfacție de către Tacitus, care nu a vrut niciodată să erte acea nepăsare a lui Tiberius de dragul puterii, rămâne una din paginile importante ale literaturii latine. Imaginea lui Tiberius nu și-a revenit niciodată după acel episod³. Împăratul avea să se transforme, mai târziu, într-un bătrân autoritar și libidinos, conform descrierii lui Suetonius, dar, pentru majoritatea izvoarelor, această evoluție se găsea în germene sub masca acestui personaj care, în acea zi, a pus stăpânire pe Senat. Tiberius avea să sfârșească devenind un „împărat rău“. Cât despre senatori, care uitaseră obiceiurile romane din trecut, orgoliul și trufia strămoșilor ce făcuseră parte, adeseori în mod negativ, din istoria Romei, „s-au înghesuit să-și manifeste slugărnicia“, tot conform lui Tacitus⁴. Imaginea asociată „împăratului rău“ și a senatorului veleitar, indolent sau

1. Cu puțin timp înaintea morții, Augustus ar fi exclamat: „Vai de poporul roman, care va cădea pradă unor fălci atât de încete!“ (Suetonius, *Tiberius*, XXI, 3).

2. Sub presiunea armatei, atunci Velleius Paterculus, II, 125.

3. Despre acest împărat, a se vedea: D. Kienast, (1990) 1996, p. 76–79, precum și E. Kornemann, 1962; R. Seager, 1972; C. Salles, 1985; L. Stononi-Mazzolani, 1986.

4. *Anale*, VII, 1.

laș, uneori chiar incompetent, se conturase. Va avea viață lungă și merită să fie povestită.

Injuria adresată împăratului: un nebun, o broască, o „femelă“, un pocăit

Orice ar spune Tacitus, portretul tip al împăratului rău nu poate fi realizat luându-l pe Tiberius (14–37 d. Hr.) drept model. Nu pentru că nu ar fi multe de spus despre el – Suetonius nici nu se sfiște să spună – ci pentru că personajul a cunoscut o foarte îndelungată evoluție și a fost o figură înfinit mai complexă. Nu era el fiul unui republican convins și nu s-a spus că și el ar fi fost la fel? Portretul „ideal“ al „împăratului cel rău“ trebuie făcut cu ajutorul nepotului său de frate și succesorului său, Gaius, pe care francezii, conform unei familiarități pe care și-o arogau soldații romani, îl numesc „opincuță“ sau „ciuboțică“, militară evident (Caligula). Pornind de aici, trebuie să alăturăm acestui portret alte trei, care nu îi permit să se desprindă, în violența injuriilor, în orice caz, cel al lui Nero, transformat după moarte în broască, cel al lui Gallienus, injuriat din belșug în izvoarele istorice și, în mod curios, cel al lui Constantin, datorat într-adevăr lui Iulianus, care, deși îi era rudă, nu era deloc unul dintre admiratorii săi.

Caligula, „marele nebun“

Începutul domniei lui Caligula (37–41 d. Hr.)¹ a fost atât de excepțional, pe cât de lamentabil i-a fost sfârșitul, și asta nu din cauza lui Suetonius, care obișnuia să împartă domniile în două părți, începuturile promițătoare fiind întotdeauna urmate de un sfârșit rău. Caligula, adevărat copil de trupă, care nu accepta să fie departe de trupele sale, în cursul unei răzvrățiri a acestora, era fiul lui Germanicus, principe din familia imperială adulat de plebea romană, și al Agripinei cea Bătrână, acea metresă, nepoată a lui Augustus, care își urmase soțul în Germania și care – lucru nemaiauzit, ce explică parțial dragostea manifestată de plebea romană – fusese văzută susținând moralul trupelor în urma unei înfrângeri.

1. Despre acest împărat, a se vedea D. Kienast, (1990) 1996, 1990, p. 85–87; D. Nony, 1986, precum și A. A. Barrett, 1989.

Pietatea și popularitatea lui Caligula

„Gaius însuși stimula pasiunea oamenilor față de el prin tot felul de gesturi care-i aduceau popularitate. Imediat după ce a ținut, cu multe lacrimi, discursul funebru pentru Tiberius și i-a organizat funeralii extraordinare, a și plecat la *Pandataria* și la *Pontiae* pentru a aduce cenușa mamei sale și a fratelui său, și asta pe o vreme oribilă, pentru a sublinia pietatea sa; când a ajuns, a venerat resturile lor și le-a pus cu mâna lui în urnă; cu o desfășurare nu mai puțin teatrală, le-a adus la Ostia cu o trirică cu steagul ridicat la pupa și apoi, urcând pe Tibru, până la Roma; membrii cei mai iluștri ai ordinului ecvestru le-au purtat prin mijlocul unei mari mulțimi în două urne la Mausoleu; Gaius a instituit oficial o ceremonie religioasă anuală, în cinstea Manilor lor. În amintirea tatălui său, a numit luna septembrie Germanicus. Apoi, printr-un singur *senatus-consultus*, i-a conferit bunicii sale Antonia toate onorurile pe care vreodată le-a primit Livia Augusta. Pe unchiul său Claudius, până atunci cavaler roman, și l-a luat coleg la consulat; iar pe vărul său primar Tiberius, în ziua în care a îmbrăcat toga virilă, l-a adoptat și l-a numit principe al tineretului. A inițiat în onoarea surorilor sale ca la orice jurământ să se adauge formula: „Nu mă voi prețui pe mine însumi și pe copiii mei mai presus de Gaius și de surorile sale“; iar în raporturile consulilor: „spre prosperitatea și fericirea lui Gaius Caesar și a surorilor sale“ “

Suetonius, *Caligula*, XV, 1–5.

Din nefericire, după începuturile care i-au adus o popularitate incredibilă, tânărul împărat și-a schimbat repede comportamentul, ca urmare, spun anumite izvoare istorice, a unei boli care era aproape să-i fie fatală și care a făcut să nu mai fie niciodată același om. De atunci a început domnia arbitrarului absolut, așa cum a descoperit curând Ptolemeu, regele african care era și vărul său și care a fost asasinat pentru că intrase în amfiteatrul din Lyon cu o măreție socotită de Caligula drept insuportabilă¹. Și erau membri ai ordinului senatorial care au fost auziți spunând, în

1. Poate au fost și alte motive. Este posibil ca Ptolemeu să fi fost deținut o vreme. Este la fel de posibil ca motivul eliminării sale de către Caligula să fi apărut în urma unei competiții între el și Caligula privind funcția de mare preot la templul zeiței Isis. Acest motiv este totuși departe de a fi sigur, motivele acestei crime rămânând enigmatice pentru M. Coltelloni-Trannoy, 1997, p. 55–56. Trebuie probabil să revenim la incidentul provocat de acea manta de purpură purtată de Ptolemeu, care, după consemnarea lui Suetonius (*Caligula*, XXXV, 2), i-ar fi adus pieirea.

mijlocul unui banchet și sub formă de confidență, că era suficientă o singură poruncă să le cadă capetele¹. Cât despre acei senatori convocați în toiul nopții în *domus*-ul imperial, ei au crezut că le-a sosit clipa. Fuseseră invitați să asiste la o ceremonie în care Caligula executa câțiva pași de dans, după care, spre marea lor ușurare, fără îndoială, au fost conduși așa cum se cuvine spre ieșirea din palat². Senatorii nu au fost de altfel singurii care s-au plâns de „ferocitatea firii sale“, așa cum consemnează Suetonius, Gaius „luându-se“ de oameni de toate condițiile³.

Caligula își înmulțește execuțiile

„Pe mulți oameni de rang onorabil i-a însemnat cu fierul roșu și i-a condamnat la muncă în mine, la drumuri, sau i-a zvârlit fiarelor sălbatice; pe alții i-a obligat să stea în cușcă, în patru labe, asemenea animalelor, sau i-a tăiat cu ferăstrăul la jumătatea corpului. Și, în majoritatea cazurilor, nu era vorba de pedepse pentru chestiuni serioase, ci pentru că avuseseră o părere proastă despre un spectacol sau pentru că nu juraseră niciodată pe geniul lui Caligula. Pe părinți i-a constrâns să asiste la executarea copiilor lor; unuia dintre aceștia, care se declarase bolnav, i-a trimis lectica, pe altul, abia revenit de la execuția fiului său, l-a invitat la masă și a făcut toate eforturile pentru a crea o atmosferă veselă care să-i stârnească râsul. Pe un organizator de jocuri și de vânători, bătut în fața lui cu lanțuri, l-a ucis numai după ce a fost deranjat de mirosul creierului intrat în putrefacție; pe un autor de comedii atellane l-a zvârlit în foc, în mijlocul arenei, din pricina unui vers cu dublu sens; pe un cavaler l-a aruncat fiarelor sălbatice și, cum acesta își clama nevinovăția, l-a scos din arenă, i-a tăiat limba și l-a aruncat din nou fiarelor.“

Ibid., XXVII, *id.*

Mai târziu, sau în același timp, Caligula încerca să scape de efectele legii gravitației universale traversând golful din Baiae ... în mod evident pe un pod.

Extravaganțele lui Caligula

„Pe lângă aceasta a imaginat spectacole noi și nemaivăzute. A făcut un pod din corăbii de transport adunate de pretutindeni, fixate în ancore

1. Suetonius, *Caligula*, XXXII, 7 și XXXIII, 2.

2. *Ibid.*, LIV, 4.

3. *Ibid.*, XXVII, 1.

pe două rânduri, pe distanța dintre Baiae și digul de la Puteoli, adică pe un spațiu de trei mii șase sute de pași; a acoperit podul cu pământ și i-a dat aspectul Viei Appia. Pe acest pod a umblat timp de două zile în ambele sensuri: în prima zi călare, împodobit cu o coroană de stejar pe cap, un scut mic, o sabie și o hlamidă aurită; a doua zi, în costum de vizitiu de cvadrigă, cu doi cai celebri, punându-l înaintea pe copilul Darius, un ostatec part, întovărășit de o formațiune militară de pretorienii, iar în spate, o mulțime de prieteni în care. Știu că majoritatea consideră că Gaius a imaginat podul pentru a rivaliza cu Xerxes, care a fost admirat odinioară pentru podul, ceva mai îngust, aruncat peste Hellespont; alții, că a făcut-o pentru a-i speria prin faima unei opere uriașe pe germani și pe britanici, pe care-i amenința cu războiul. Dar, în copilărie, l-am auzit pe bunicul meu povestind, din surse aparținând intimilor curții, că a construit podul deoarece astrologul Thrasyllus îi răspunsese lui Tiberius, care era îngrijorat pentru succesiunea sa și îl dorea mai degrabă pe nepotul său de sânge, că „Gaius n-are mai multe șanse să domnească decât să se plimbe călare peste golful de la Baiae.“

Ibid., XIX, *id.*

Era clar de acum încolo că el înțelegea să fie un personaj divin și în acest scop a pus să fie înlocuite capetele statuilor de zei cu propriul său cap. Mânduind până la astfel de extreme arbitrarul cel mai deplin, el devenise un extravagant și chiar „un mare trăsniț“, cum avea să-i spună un cizmar gal întâlnit din întâmplare..

Un refuz de coabitare:

Caligula nu mai vrea să apară după Iupiter

„Deocamdată, [Caligula] împinse lucrurile până acolo că își ridică temple chiar la Roma, unul în virtutea unui decret senatorial, altul pe Palatin, din proprie inițiativă. Își construise, la drept cuvânt, o mică locuință și pe Capitoliu, pentru a putea – explica el – să coabiteze cu Iupiter. Dar, începând să nu mai fie mulțumit de rolul secundar ce-l avea în această coabitare și trăgându-l pe zeu la răspundere că pusese stăpânire pe Capitoliu înaintea lui, așa ajunsese să-și construiască, în mare grabă, un alt templu, pe Palatin. Avea, de asemenea, intenția să așeze în acest templu o statuie a lui Iupiter Olimpianul, căreia să-i împrumute propriul său chip. Neizbutind totuși (căci vasul special construit pentru

Figura 1 – Portretul lui Caligula (pe o medalie).

transportul statuii a fost distrus de trăsnete și cum se auzeau râsete de fiecare dată când cineva se apropia de soclul statuii, încercând s-o atingă), Gaius proferă tot felul de insulte la adresa statuii și își înalță alta.“

Cassius Dio, LIX, 28.

Caligula, „un mare trăsnit“

„Iată-l, de pildă, văzut într-o trăsură în care merg femeile, ținând în mână un crater (o cupă) și un thyrsos (toiag bachic); iată-l luându-și un aer de bărbat puternic, purtând o măciucă și o piele de leu, sau cu un coif și un scut. Când apărea complet ras, când cu barbă scurtă. Când era dornic să-și arate puterea, ținea în mână un trident, pentru ca apoi să arunce fulgerul. Își lua chipul unei divinități feciorelnice, fie zeița vânătorii, fie a războiului, pentru ca, nu mult după aceea, să devină o divinitate-femeie. În acest fel, își schimba cu cea mai mare grijă faldurile îmbrăcăminții, perucile, aranjamentele cu bucle false. Dorința lui era să pară indiferent ce altceva, numai bărbat și împărat nu. Cu o anumită ocazie, un gal, văzându-l cocoțat pe tribuna înaltă de unde se dădeau oracole, deghizat ca Iupiter, izbucni în râs; Gaius puse să fie chemat și-l întrebă: «Cum îți par eu ție să sunt?» Și omul răspunse (voi reproduce exact vorbele lui): «Un mare trăsnit.» Și omul nu păți absolut nimic, căci

era un cizmar. În așa măsură se adeverește că astfel de oameni suportă mai lesne libertățile de exprimare din partea celor de rând decât a aceluia care ocupă o demnitate oarecare. Acestea erau înfățișările pe care și le lua ori de câte ori voia să facă pe zeul și atunci i se aduceau suplicații, rugi, jertfe, după cum era ocazia. În alte împrejurări, se arăta în public îmbrăcat în mătăsuri și, cât mai des posibil, sub aspectul unui împărat căruia i s-a acordat triumful“

Cassius Dio, LIX, 26.

Și acestea nu lăsau nici o urmă de îndoială, așa cum arată – detaliul are importanța sa – un mod de viață nesăbuit, chiar pentru cel mai cheltuitor dintre romani, și felul în care folosea îmbrăcămintea, care îi îngrozea încă pe bătrânii romani după mai multe decenii. Din lipsă de bani, după ce delapidase într-un an sumele colosale strânse de zgârcitul Tiberius (2,7 miliarde de sesterți), a ajuns, într-una din opririle sale în Galia (la Lugdunum = Lyon), să scoată la vânzare mobilierul imperial.

Mătasea, pietrele prețioase cu care se împodobea, semn greu suportabil al unei feminizări inacceptabile, costau foarte scump, stârnind indignarea lui Suetonius. Pentru acesta din urmă, ținuta lui Caligula nu era nici a unui *princeps*, nici a unui bărbat, nici a unei femei, nici măcar a unei ființe omenești! Schimbarea înfățișării împăratului ajungea astfel într-o situație care nu era mai bună – cum ar fi trebuit – decât cea din epoca anterioară, în care oamenii văzuseră un *princeps* transformându-se – spectacol nemaivăzut – în conducător de car, în gladiator sau în actor de comedie.

Caligula – conducător de car și gladiator

„Gaius se lăsa condus de tot felul de vizitii de care și de gladiatori și devenise robul unor dansatori sau al unora care își duc viața numai pe scenă. De exemplu, puteai mereu să vezi alături de împărat, chiar în public, pe Apelles, cel mai renumit actor tragic al timpului. Astfel că, asemenea lui Gaius, oamenii aparținând lumii teatrului se dedau și ei, fără nici o rețineră, la tot felul de acte samavolnice și excese pe care numai cei din această breaslă le pot comite atunci când nimic nu le stă în cale. Împăratul însuși procura și stabilea cu cea mai mare generozitate, în orice ocazie s-ar fi ivit, cele necesare reprezentațiilor și îi silea și pe pretori și pe consuli să facă întocmai. În consecință, aproape nu trecea o zi în care să nu fie organizat un spectacol. La început, Gaius asista în calitate de simplu spectator sau auditor, mulțumindu-se să aplaude frenetic sau

să-și manifeste nemulțumirea, ca oricare altul din public. S-a întâmplat ca, într-o zi, foarte nemulțumit de cei care-i făceau opoziție, nici să nu vină la un spectacol. Cu trecerea vremii însă, începu să concureze alături de histrioni și să participe la diferite întreceri sportive, cum ar fi cursele de care și pugilatul. Peste toate, dansa pe scenă și juca diferite roluri în tragedii. Iată deci care erau preocupările sale constante și de predilecție.“

Cassius Dio, LIX, 5.

Această judecată, de două ori negativă, își găsește deplina justificare în comportamentul sexual al lui Caligula, care aducea atingere demnității umane. Căci era greu de admis să-l vezi pe împărat retrăgându-se în plin ospăț cu soția unui senator, care revenea apoi cu părul complet răvășit. Cum s-ar putea admite relația incestuoasă cu surorile sale, care o îngroziseră pe bunica sa Antonia?

Nerușinarea lui Caligula

„N-a ținut cont nici de rușinea sa, nici de a altora. Se zice că l-a iubit pe M. Lepidus, pe pantomimul Mnester, pe unii ostatici, și că a întreținut cu ei relații, amoroase. Valerius Catullus, un tânăr dintr-o familie consulară, a strigat că a fost pângărit de el și că, în urma acestor relații îi sunt distruse coapsele. A întreținut relații incestuoase cu surorile lui, a avut o legătură notorie cu prostituata Pyralis; N-a respectat în nici un fel femeile de condiție nobilă. Cel mai adesea, le invita la masă cu soții lor; când treceau pe lângă el, le studia îndelung și cu atenție, după obiceiul negustorilor de sclavi, le atingea chiar chipul cu mâna, pentru a vedea dacă și-l pleacă din pudoare; apoi, ieșea din sala de banchete ori de câte ori voia, o lua cu sine pe cea care-i plăcea cel mai mult, se întorcea cu semnele evidente ale desfrâului recent și lăuda sau critica în public calitățile și defectele corpului ei și modul în care făcea dragoste. Le-a notificat cu de la sine putere unor neveste divorțul, în absența soțului, și a dat ordin să fie înscris în actele publice.“

Suetonius, *Caligula*, XXXVI

Caligula nu respecta nici *demnitatea* celor mari, nici demnitatea umană, pur și simplu. Era un monstru, prototipul însuși al „împăratului cel rău“.

Reacția a fost la înălțimea unui astfel de comportament. După ce a murit Caligula, cadavrul său a fost batjocorit cu multă cruzime, unii oameni, împinși de ură, au devenit chiar canibali, după o afirmație neverificabilă¹.

Nero, broasca

Culme a destrăbălării și a cruzimii, conform părerii Sfântului Augustin², lui Nero (54–68)³ i-a fost atribuită o solidă legendă neagră de către creștini, care își aminteau mereu de condamnările din anul 64 d. Hr.⁴.

Pentru a face să reiasă întreaga josnicie a personajului imperial, o legendă a înfrumusețat chiar portretul lui Seneca, preceptorul și ministrul său, dar și unul dintre cei mai mari filozofi stoici, pe care Nero l-a forțat să se sinucidă. Seneca ar fi corespondat pur și simplu cu Sântul Pavel. Nu era firește nimic adevărat – mai e nevoie să o spunem? – dar a fost făurită o legendă durabilă, care ar explica mult mai târziu mulțimea de gură-cască din fața mormântului Domitiilor, așteptând transformarea uneia din ciorile care se așezaseră acolo în chip de diavol. Papa Pascal II (1099–1118) a fost iritat de acest fenomen și a pus, în cele din urmă, să fie distrus monumentul. Într-un mileniu, legenda s-a conturat cu pregnanță. Trebuie totuși să adăugăm faptul că nu avea nimic recent și începutul acestei mișcări este vizibil la puțin timp după moartea celui pe care unii îl consideră încă drept „intrusul Nero, fiul lui Domitius⁵“, refuzând să aprobe adoptarea lui de către Claudius⁶. Dovada indiscutabilă a infiripării rapide a acestei mișcări mitice o constituie într-adevăr o

1. Cassius Dio, LIX, 29, 7, după Xiphilin, Zonaras și Ioan de Antiochia.

2. Cetatea lui Dumnezeu, V, 19.

3. Despre acest împărat, cf. D. Kienast, (1990) 1996, p. 96–98; E. Cizek, 1982.

4. Și nu au admis nicicând proclamația lui Nero, conform căreia el ar fi fost „mântuitorul lumii“, uzurpând, în ochii lor, locul lui Iisus Hristos, E. Cizek, 1982, p. 18; J. Rougé, 1978.

5. Pseudo-Seneca, *Octavia*, 249.

6. A fost demersul lui Britannicus, care îl chema pe Nero tot Ahenobarbus, după adoptarea acestuia de către Claudius, conform consemnării lui Suetonius, *Nero*, VII. Ca urmare a acestei atitudini, Nero a încercat imediat să-l convingă pe Claudius că Britannicus nu era fiul său. După ce a devenit *princeps*, el a adoptat un comportament mai radical și a sfârșit prin a-l otrăvi pe Britannicus.

tragedie, *Octavia*, mult timp atribuită în mod greșit lui Seneca – fapt care i-a asigurat supraviețuirea, prin adăugarea la *corpus*-ul operelor filozofului stoic. Personajul Nero este, în această piesă, indiscutabil odios și pretinde, ca semn al tiraniei sale, că domnește prin teroare.

Nero se comportă ca un tiran ... după imaginea lui Augustus, spunea el

„Nero – ... Cât de mult din sângele locuitorilor săi a văzut curgând Roma, cea atât de des sfâșiată! Augustus, a cărui primire în împărăția cerurilor a fost rodul meritului și a pietății sale, câți oameni de neam bun, tineri și bătrâni, nu a trimis el la moarte, oameni care, răspândiți pe suprafața pământului, își părăseau casele sub amenințarea morții, pentru a scăpa de sabia triumvirilor și de listele care îi destinau unei execuții funeste. Tați disperăți vedeau capetele fără viață ale fiilor lor expuse la tribunele din Forum, fără să aibă dreptul de a-i plânge; cei care răspundeau de Forum, care fusese pângărit cu sânge în mod oribil, și unde fețele în descompunere erau pline de puroi, nu au avut dreptul să se plângă. Și măcelul nu s-a oprit aici: mult timp păsările și animalele sălbatice s-au hrănit de pe câmpul funest al bătăliei de la Philippi, marea Siciliei înghițea nave și marinari, care adeseori se masacrau între ei. Forțele imense strănse de adversari zguduiau pământul: cu navele pregătite pentru scăpare, învinsul a ajuns pe Nil, unde a și murit peste puțin timp. Din nou, Egiptul impur s-a adăpat din sângele unui căpitan roman și a redobândit două umbre ușoare. Această țară a fost mormântul unui război civil îndelungat și nelegiuit. Sătul de război, învingătorul a sfârșit prin a trage un val care a atenuat violența loviturilor și a menținut imperiul prin teroare. Armele și fidelitatea soldaților i-au asigurat securitatea, remarcabila fidelitate a fiului său a făcut din el un zeu: după moarte, a cunoscut apoteoză și statui cu chipul său erau ridicate în temple.

Poziția astrelor îmi va fi favorabilă atunci când sabia mea va preveni orice amenințare dușmană și atunci când casa mea va avea urmași demni de ea.“

Pseudo-Seneca, *Octavia*, 503–532.

Evul Mediu avea să completeze imaginea lui Nero, Jacques de Voragine¹ făcându-l pe împăratul roman să figureze foarte normal într-o luptă gigantică între Dumnezeu și duhul Răului. Nero avea desigur

1. Autorul lucrării *Legenda aurită* (din secolul al XIII-lea).

locul său, ca și Simon Magul, care devenea „paznicul vieții și al cetății sale“. Însă, bazându-se pe o tradiție care se pare că-și are originea în Antichitate – izvoarele sale fiind, după spusele sale, Tacitus, Suetonius, Cassius Dio, dar mai ales, ceea ce el nu spune, protocoalele oficiale ale proceselor și condamnările martirilor, precum și literatura latină din secolele IV-VI – Voragine prezenta un Nero care pretindea că zămisleşte ca mama sa, și care, în cele din urmă, a dat naștere unei broaște. Dacă nașterea putea să fi fost un element medieval, putem socoti că alăturarea broaștei a apărut încă din Antichitate, fiindcă Plutarh arăta că, în Infern, sufletul lui Nero ar fi luat înfățișarea unui animal care cânta în mlaștină¹. Viziune poetică, intelectuală, incompletă, trebuie să o spunem. Deoarece abordarea comparată permite explicarea acestei apropieri. În diverse izvoare creștine, într-adevăr, broasca este întotdeauna considerată „o femeie deschisă“, după remarca lui G. Devereux², reluată de P. Lévêque³. Este aici o străveche aluzie la feminitate, văzută ca „născătoare a *Cosmosului* și ca element de legătură al evoluției sale“⁴.

Dacă această apropiere este exactă, transformarea lui Nero în broască sau în „mama“ unei broaște urmărea să-i sublinieze feminitatea, mai ales că avem aici, în definitiv, o injurie de același tip cu cea care îl viza pe Gallienus, „cea mai josnică dintre femele“.

Gallienus, „cea mai josnică dintre femele“

Chiar dacă ni-i descriu pe Caligula sau pe Nero într-o lumină proastă, Suetonius, Tacitus sau Cassius Dio adoptă întotdeauna un ton măsurat, conform demnității ecvestre (Suetonius) ori senatoriale (Tacitus, Cassius Dio)

Nu același lucru se poate spune despre cei pe care i-am putea numi scriitori târzii, Aurelius Victor, Eutropius, împăratul Iulianus însuși și, firește, *Istoria augustă*. Este adevărat că, în ciuda atribuirii a șase nume de autori, aceasta rămâne un text anonim,

1. Plutarh, *De ser. numina*, 2, citat de Y. Perrin, 1992, p. 256, n. 48, pe care îl urmăim în această privință.

2. G. Devereux, 1983, p. 65–66.

3. P. Lévêque, 1988, p. 109.

4. P. Lévêque, *ibid.*, și, mai amplu, 1999, în special la p. 104, 119.